

Els eivissencs de Menorca

Una comunitat de picapedrers del final del segle XIX

per Marc Pallicer Benejam

És notori i conegut que durant la segona meitat del segle XIX començà a l'illa d'Eivissa un procés d'emigració sense precedents, sobretot cap a Algèria i Sudamèrica. La situació econòmica dels anys quaranta era precària i la població continuava creixent, fregant l'any 1857 els 23.800 habitants, de manera que la pressió demogràfica era ja insuportable. Així i tot, és poc coneguda l'emigració d'eivissencs cap a Menorca, per la qual cosa aquest article intentarà ser una aportació a l'esmentat fenomen.

Eivissa es caracteritzava al final del segle XIX per la dependència de la producció agrícola de subsistència, on petits propietaris cultivaven les seves pròpies explotacions, que generalment no sobrepassaven les 10 hectàrees. A més, les finques que poguessin contractar mà d'obra jornalera eren escasses i la transmissió de les finques es produïa generalment a favor del fill major, fet que deixava els altres fills sense mitjans de subsistència, fet vital per explicar el procés d'emigració que es produí a partir de l'any 1850. Apart d'aquesta situació difícil de l'illa pitiüsa, a Menorca es produïa un procés important de diversificació econòmica, tant industrial com agrícola. A destacar és el fet de les reformes estatals a l'illa menorquina, especialment que durant la segona meitat del segle XIX, el Govern espanyol decidí construir una gran fortalesa

a l'entrada del port, al cap de la Mola, davant el perill de noves invasions estrangeres a causa de les rivalitats entre França i la Gran Bretanya.¹ La nova fortalesa, que s'anomenà d'Isabel II, representà per a Menorca l'arribada de noves inversions de l'Estat i la seva construcció donà feina a un important nombre d'operaris, fins i tot provocà un procés d'immigració força important.²

També cal destacar la fabricació de sabates infantils que l'any 1855 es començaren a exportar a Cuba, tot i que la base d'aquesta nova indústria es basava en el petit taller menestral, on un petit grup de sabaters treballava per encàrrec d'un empresari exportador a domicili. La mecanització parcial s'introduí sols per a algun procés productiu. Així, aprofitant el sempre important sector artesà de la sabata dins l'economia menorquina, com el seu ensinistrament, en pocs anys l'exportació de la sabata a les colònies espanyoles, en especial Cuba, esdevingué tot un negoci.³ S'estava veient que Menorca era un nucli important d'atracció de mà d'obra jornalera, sobretot pel sector secundari i la construcció. Al mateix temps s'impulsaven noves indústries, com el sector fariner, ja important al final del segle XVIII, així com la indústria tèxtil, que havia esdevingut tradicionalment com el subsector manufacturer menorquí, sempre de caire preindustrial fins al 1856,

quan es creà la societat anònima *Industrial Mahonesa*, que gaudí d'un capital social de 10 milions de pessetes, que augmentà a 15 en pocs anys, i esdevingué la tercera més important d'Espanya (La primera era *La España Industrial*, creada el 1847 a Sants) en capacitat productiva. S'inicià doncs una etapa on la producció i el comerç anaven íntimament lligats, i més des del moment que això implicava la possibilitat d'industrialització i possibilitats per als empresaris, ja que Menorca denotava un nombre molt elevat de mà d'obra, fet que abaratia els jornals i, a més, els obrers menorquins estaven lluny dels moviments revolucionaris de la península, sobretot durant el Bienni Progressista (1854-1856) a Catalunya.⁴

Aquests nous obrers de la indústria menorquina bàsicament provenien del camp; es produí un important èxode rural cap a les poblacions de Maó i de Ciutadella, per aprofitar la nova conjuntura econòmica que s'estava produint. Així i tot, aquest fenomen no és únic dels joves agricultors i jornalers menorquins, sinó que és palesa la incidència que va tenir el fenomen entre els joves emprenedors de les Pitiüses i Mallorca. A destacar és el fet dels eivissencs, que en adonar-se'n de les possibilitats laborals que ofería la construcció de la fortalesa d'Isabel II, no dubtaren a establir-se a la població des Castell, per exercir de picapedrers.

1. TERRÓN PONCE, J. L. 2002 *La Fortaleza de Isabel II en el puerto de Mahón*. Consorcio Museo Militar de Menorca. Maó.

2. CASASNOVAS CAMPS, M. À. 1998 *L'economia menorquina en el segle XIX (1812-1914)*. Palma: ed. Documenta Balear.

3. QUINTANA, J. M. 1976 *Menorca, segle XX. De la Monarquia a la República*. Palma: ed. Moll.

4. CASASNOVAS CAMPS, op. cit.

Panoràmica de la població des Castell presa a final del segle XIX.

Població des Castell entre 1860 i 1900

Any	Població
1860	3.000
1865	1.799
1877	1.781
1878	1.706
1879	1.866
1880	2.153
1881	2.300
1887	2.606
1900	2.497

Aquesta emigració d'eivissencs a Menorca denotà una important empena sobretot al començament dels anys seixanta, quan les obres estaven en ple funcionament. Així i tot, aquests emigrants, a l'igual que la resta de menorquins, varen patir la greu crisi agrària que es produí durant els anys 1867-1868, que provocà un augment espectacular del preu del blat, fet que va suposar la interrupció de les obres de la fortalesa de la Mola en diverses ocasions per la falta de recursos, que implicà l'atur d'un nombre important de jornalers i, per agreujar més la situació, la indústria de la sabata veia perillar el seu mercat, ja que havia esclatat una insurrecció a Cuba que inaugurava la "Guerra dels deu anys". Aquestes dificul-

tats econòmiques esmentades durant les dècades dels anys seixanta i setanta del segle XIX, són esplèndidament explicades pels batlles dels diferents pobles de Menorca, fet que ens dóna una bona i àmplia visió de la crisi. De fet, el batlle des Castell, Josep Victori, en una carta que es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca, afirmà al Cap de treballs estadístics de la Província de Balears, en una carta firmada a 21 de setembre de l'any 1877, les següents paraules: ...*Además, me cumple manifestar a usted, que la diferencia que se nota entre el pedido de las cédulas que se hace y, las recogidas el año de 1860, proviene de la decadencia que ha tenido esta población, debido ha que en dicho año se hallaban en su mayor vigor las obras de la fortaleza de Isabel II y, venían en esta villa, como la mas cercana, la mayor parte de los trabajadores en ellas ocupados, los cuales volvieron a sus domicilios al quedar paralizadas. Como pruebase esto por el examen de la formación sucesiva del empadronamiento, de modo que en el censo de 1860, contaba este pueblo con 3.000 habitantes; en el padrón general del quinquenio solo eran ya 1.799, que han quedado reducidos a 1.781 en el año actual...*

Veiem així la importància de les obres públiques a un poble com es

Castell, on en disset anys la seva població es reduí gairebé el 50%. Un exemple clar d'aquesta importància és quan les obres es tornaren a començar al final de 1878: el poble tenia 1.706 habitants, passà a 1.866 l'any següent, a 2.153 l'any 1880 i 2.300 l'any 1881, augmentant el 49% la seva població en tan sols 10 anys, ja que el 1887 ja tenia 2.606 habitants i denotava un saldo migratori favorable des de 1878 a 1887 de 595 habitants. En definitiva, s'entreveu una gran especialització de la població, que depèn massa d'un sector econòmic puntual i inestable.

De fet, tenim una altra carta del 22 de novembre de 1882 del Batlle, Pere Carretero, al Cap de l'Institut d'Estadística de les Balears. Aquesta carta denota els canvis sobtats que es poden produir quan comencen novament les obres: ...*La emigración a este Distrito, o sea el aumento de población que se nota en los expresados años, es debido a haberse emprendido nuevamente las obras de la fortaleza de Isabel II, por tanto tiempo paralizadas, habiendo con tal motivo inmigrado en esta villa, muchos de los habitantes de nuestras hermanas islas, los que han establecido aquí su domicilio, como punto mas cercano de la mencionada fortaleza, en donde trabajan...*

Així, coneguts els casos de viles on el desenvolupament industrial era més notori, com Ciutadella i Maó, es denota una evident crisi, i la població opta per l'emigració exterior, generalment a Algèria, mentre que els alaiorencs opten per la ruralització de la població obrera a les finques dels municipis veïns. Respecte as Castell, es denota que la seva prosperitat és total i exclusivament dependent de les obres públiques de la fortalesa que, en cas d'aturar-se, la població mallorquina i eivissenca resident al poble retornava a les seves illes o simplement barataven de residència. Es tractaria d'una població flotant a part dels nadius, que es cerca la vida en relació a les seves necessitats. Així i tot, el lector pensarà que simples descripcions fetes pels batlles de la vila des Castell,

Percentatge de l'origen dels nuvis a les bodes del municipi des Castell

	1852-1855	1856-1859	1860-1863	1864-1867	1868-1871	1872-1875	1876-1879	1880-1883	1884-1887	1888-1891
Es Castell	32,8	45,5	30,4	33,3	48,3	43,9	54,4	39,3	44,3	54,8
Eivissa	1,7	0	8,9	12,3	8,6	7	7	31,1	15,7	12,9
Mallorca	1,7	6,8	8,9	14	1,7	5,3	7	6,6	5,7	6,5
Menorca	24,1	29,5	24	15,8	25,9	33,3	17,6	16,4	25,7	14,5
Península	39,7	18,2	27,8	24,6	15,5	10,5	14	6,6	8,6	11,3
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
% Total	(58)	(44)	(79)	(57)	(58)	(57)	(57)	(61)	(70)	(62)

*El número en parèntesi representa el total de matrimonis sobre el qual es fan els percentatges.

no poden resultar com evidència tan innata a un fenomen tan important com l'emigració dels eivissencs. Així, a falta de fonts que parlin sobre aquesta comunitat s'ha accedit als expedients matrimonials de l'Arxiu Diocesà de Menorca, i es denota a partir d'ells que a partir de la dècada dels seixanta, fins al 1891, els eivissencs suposen un mínim del 7% dels matrimonis de l'esmentat municipi.

De fet, com es pot veure a la taula, quan comencen les obres de la fortalesa d'Isabel II els anys seixanta, es denota la vigència d'eivissencs al municipi casteller, ja que entre els 8,9 i 12,3% dels matrimonis de la parròquia de Nostra Senyora del Rosari, són portats a terme per eivissencs, coincidint amb l'època de màxima rebuda d'immigrants, mentre que el percentatge minva durant la paralització de les obres durant els anys setanta al 7%. Finalment, tal i com ens diu Pere Carretero, la població des Castell s'ha vist incrementada per l'aportació de població de les illes veïnes als anys vuitanta a causa de l'empresa de les obres de la fortalesa, que pel poc percentatge de mallorquins que es casen a la parròquia es lògic pensar que la gran majoria eren eivissencs.

A partir de l'any 1878, comença un període de certa prosperitat per a Menorca, fet evidenciat perquè entre el 1878 i 1887 Menorca rebé un saldo migratori favorable de 2.160

persones, tot i que la situació fou molt diferent segons el poble. L'any 1880, la indústria tèxtil fou reempressa mitjançant bona part dels antics accionistes, junt amb la família catalana Tintoré.⁵ A més, el nombre d'obers i tallers que es dedicaven al calçat, així com productes auxiliars, augmentava progressivament, absorbint un nombre no despreciable de població camperola, que veia en el calçat un benefici personal a priori més ràpid. El mercat tradicional de la sabata continuava al Carib, on la importància del calçat menorquí era palesa, tot i que l'exportació no era directa i havia de passar necessàriament per Barcelona. Aquesta situació favorable per a Menorca no es denotava per igual a tots els municipis, ja que les seves realitats eren molt diferents. Amb la pròpia evolució de la població es percep la diferència, ja que tot i que els municipis denotin cert creixement, com el cas des Castell, que creix espectacularment, gairebé el 50%, passant de 1.746 a 2.606 habitants en 10 anys amb un saldo favorable de 595 persones, així com Maó, que creix un 16,43%, amb un saldo favorable de 2.141 persones. Molt diferent és la situació a Alaior, on es registra un saldo migratori negatiu de 313 persones, així com es Mercadal, que també el té negatiu en 102 persones o també Ferreries amb 50. La situació des Castell i, en part de Maó, és notòria i clara, ja que les

obres de la fortalesa d'Isabel II, així com certes indústries estaven en ple funcionament, mentre que les altres poblacions no gaudien d'aquests avantatges econòmics.

A partir de l'any 1888 i fins al 1900, s'inaugurà un dels períodes més dramàtics per a Menorca, fet evidenciat per un saldo migratori negatiu de 4.546 persones, de les quals 1.256 es concentren entre els anys 1897 i 1900. A més, el creixement de la població dels pobles es veu sobtadament frenat i fins i tot minvat sobretot pels casos d'Alaior, que passa de 5.212 habitants l'any 1887, a 4.933 habitants el 1900, així com també Maó, que passa de 18.455 habitants l'any 1887, a 17.144 el 1900. Es Castell també experimentà la baixada, i passà de 2.606 habitants el 1887, a 2.497 el 1900. Quines son les causes que portaren a tan gran emigració? Es denota el canvi en la població eivissenca?

Tota la bibliografia del moment, està d'acord a atribuir la pèrdua de població a la derrota de la Guerra de Cuba (1898), amb la conseqüent pèrdua del principal mercat de la sabata i indústria menorquina. Així veiem com la gran dependència d'un mercat únic com Cuba provocà que, amb la fallida d'aquest, s'arruïnés l'economia menorquina i, més que aquesta, els milers de sabaters que indirectament o directament vivien d'això. Així i tot, fins aquest moment estic afirmant la importància de les obres públiques i

Vista aèria de la fortalesa Isabel II de la Mola.

de la població fluctuant des Castell. Així, com explicaria la fallida de la indústria menorquina la important emigració de la vila del llevant menorquí?

De fet, una dicotomia important entre la societat rural i industrial la veiem en el cas des Castell, un dels pobles més castigats per l'emigració, on tenim una comunitat constatatada d'eivissencs que es dediquen a l'ofici de picapedrer. En aquest cas el batlle del municipi casteller, Josep Vila, en una carta que envià al Governador Civil de les Ba-

lears el 13 de novembre de 1899, informava de la situació dient: *...si en verdad la baja del último censo, es mayor en el casco que en el resto, proviene de varias circunstancias, que pasan a expresarse. El radio y extrarradio que lo constituye la parte del campo, tiene su vida propia, siendo apenas perceptible la alteración que anualmente se observa en el número de sus habitantes, que son labradores en su inmensa mayoría, y por lo tanto no había motivo, ni circunstancia que hiciera producir aumento o dismi-*

nución, digno de notarse en el último censo. El casco de la población, por el contrario, está sujeta a mil vicisitudes (quizá mas que otro de esta provincia) por no tener vida propia estable, sufriendo cada año importantes variaciones en el número de sus habitantes, porque un quinto de ellos puede contarse como población ambulante; así es, pues, que habiendo disminuido, durante el periodo intercensal, los trabajos de la Fortaleza de Isabel II y paralizado casi por completo la industria de fabricación de calzado, emigraron varios vecinos, los unos que eran albañiles y canteros se dirigieron en su mayoría a la islas de Mallorca e Ibiza, de donde habían venido para los trabajos de la expresada Fortaleza; y los obreros, zapateros, a América, Barcelona y otros puntos de la Península, dando por resultado la baja que se observó en el número de habitantes del casco de la población...

La carta és clara i concisa, ja que Josep Vila ens vol donar a entendre que la crisi no afectà la classe social llauradora i el camp en general, ja que la població rural gaudia d'una classe social de llauradors que no eren susceptibles d'emigrar, atès que eren propietaris de terres, i quedà afectada la base obrera industrial i el ja tradicional jornalier que treballava a les obres públiques de la fortalesa. Vila, a més, ens dóna informació respecte dels punts d'emigració dels habitants de la vila de llevant: eren la Península i Amèrica per als obrers del calçat, i Eivissa i Mallorca per als jornaliers que treballaven a les obres públiques, fet que ens dóna a conèixer més a fons la mà d'obra jornalera des Castell, formada en gran part per eivissencs, com constaten les partides matrimonials. Fins i tot, Josep Vila va elaborar una llista a la qual especifica el punt de destinació dels emigrants que partiren i també el punt d'origen dels immigrants que s'assentaven as Castell.

En definitiva, pel cas del municipi del llevant menorquí veiem com la crisi quasi no afectà el llaurador i que els grans perjudicats

foren els obrers industrials del calçat, així com els jornalers que treballaven a les obres de la fortalesa de la Mola. Del saldo migratori negatiu de 396 persones que es desprèn de la forta emigració que es produeix, el punt de destinació bàsic fou Mallorca i Eivissa, així com els altres municipis de Menorca. Un altre aspecte a destacar és l'important mercat laboral que es produeix amb Mallorca i Eivissa en moments de prosperitat, tot i que quan aquesta es produeix els eivissencs i mallorquins immigraven al municipi des Castell, però en moments de mala conjuntura els mallorquins se n'anaven i gairebé deixaven d'anar a Menorca, mentre que molts eivissencs continuen arribant a l'illa oriental de les Balears. Per què es produeix aquest fenomen?

Les causes de l'establiment de tants eivissencs a Menorca és difícil de precisar per falta de fonts, però el que es pot denotar és un comportament antropològic i social molt diferenciat de la resta d'emigrants del municipi casteller. Un fet que hem va sobtar quan vaig fer una minuciosa anàlisi dels expedients matrimonials, va ser que per ser els emigrants uns jornalers que s'aprofitaven d'una bona conjuntura econòmica, s'havien assentat com si fos una emigració definitiva, ja que a l'igual que els emigrants que partien a les repúbliques americanes d'Argentina, Cuba, Uruguai, etc., que es casaven entre ells tot reproduint la societat d'on provenien, els eivissencs de Menorca feien igual. De fet, si comparem els emigrants eivissencs amb els mallorquins, aquests denoten diferències molt notables:

a. Els eivissencs porten a terme una política matrimonial més activa que no pas els mallorquins a terres menorquines, com es denota del nombre de seixanta-sis homes eivissencs casats, front als trenta-nou mallorquins.

b. Les dones eivissenques emigren a Menorca i s'hi casen; dins el període estudiat se'n troben un total de seixanta-tres, front una xifra de set mallorquines.

Punt de destinació dels 899 emigrants des Castell, entre els anys 1888 i 1897			
A altres municipis			
de Menorca	406 (45,16%)	Maó.....	323 (35,93%)
		Sant Lluís.....	42 (4,67%)
		Ciutadella.....	22 (2,45%)
		Alaior.....	10 (1,11%)
		es Mercadal	4 (0,44%)
		Sant Cristòfol	4 (0,44%)
		Sant Climent	1 (0,11%)
A Mallorca			
	210 (23,36%)	Indeterminat...	161 (17,91%)
		Palma	44 (4,89%)
		Inca.....	5 (0,56%)
A Eivissa			
	88 (10,23%)	Eivissa	84 (9,79%)
		Santa Eulària.....	4 (0,44%)
A la Península			
	70 (7,78%)	Indeterminat	21 (2,34%)
		Barcelona	18 (2,00%)
		Biscaia.....	3 (0,33%)
		València.....	14 (1,56%)
		Cadix.....	11 (1,22%)
		Elda	3 (0,33%)
A França.....			
	3 (0,33%)		
A Argèlia.....			
	27 (3,00%)		
A la República Argentina.....			
	43 (4,78%)		
A Cuba			
	8 (0,89%)		
A Califòrnia.....			
	2 (0,22%)		
A exercir el servei militar.....			
	34 (3,78%)		
Indeterminat			
	8 (0,89%)		

Origen dels 503 emigrants des Castell, entre els anys 1888 i 1897				
D'altres municipis de Menorca		299 (59,44%)	Maó	256
			Sant Lluís	23
			Alaior	13
			es Mercadal	7
De Mallorca		60 (11,93%)	Indeterminat	29
			Palma	14
			Alcúdia	10
			Selva	4
			Marratxí	2
			Campanet	1
D'Eivissa.....		66 (13,12%)		
De la Península.....		29 (5,77%)	Indeterminat	14
			Barcelona	13
			Cartagena	1
			Madrid	1
De Cuba		1 (0,20%)		
D'Alger.....		2 (0,40%)		
A fer el servei militar.....		14 (2,78%)		
Indeterminat.....		32 (6,36%)		

**Percentatges de l'origen
dels 129 eivissencs
casats al municipi des Castell**

	%
Eivissa	16
Sant Joan de Labritja	16
Santa Eulària des Riu	15
Sant Vicent de sa Cala	11
Santa Gertrudis de Fruitera ..	7
Sant Miquel de Balansat	5
Sant Carles de Peralta	3
Jesús	3
Sant Antoni de Portmany	2
Altres	22

c. Els eivissencs porten a terme una política matrimonial endogàmica, ja que dels seixanta-sis homes casats durant el període estudiat, el 77,3% es casen amb dones eivissencs, i aquestes amb eivissencs en un 74,6%. Els mallorquins pel seu costat, a més de no casar-se a Menorca perquè hi són de pas, els pocs que ho fan és amb dones naturals des Castell en un 87,2%.

d. Els eivissencs tenen descendència a Menorca i els seus fills no emigren sinó que s'hi queden i deixen un llegat important respecte dels llinatges de la població castellera, com Marí, Escandell, Tur, etc.

Veiem així com les diferències entre els emigrants de les diferents illes són paleses, i es denota que la política matrimonial dels eivissencs és molt més acurada i manté les arrels de la seva terra a una illa que de fet és pràcticament al costat. A més, tot i que amb els matrimonis en teoria no es pugui establir quants eivissencs vivien a Castell al final del segle XIX, les dades matrimonials sembla que evidencien que la comunitat era important i nombrosa, ja que entre els anys 1880 i 1883, el 31,1% dels matrimonis de la parròquia eren d'eivissencs, front al 39,3% de població autòctona des Castell. A més, els anys 1866, 1880, 1883 i 1886, és major el nombre de matrimonis entre eivissencs que no

pas de castellers. També es constata que entre els 129 eivissencs que es casen a Castell, la majoria són de la vila d'Eivissa, Sant Joan de Labritja, Santa Eulària des Riu i de Sant Vicent Ferrer. També s'ha de destacar el fet que els testimonis i padrins de les seves bodes igualment eren eivissencs, així com els de les criatures que són batejades. Així i tot, amb la successió de generacions aquest fenomen es va perdent i la interrelació amb població menorquina cada cop és major.

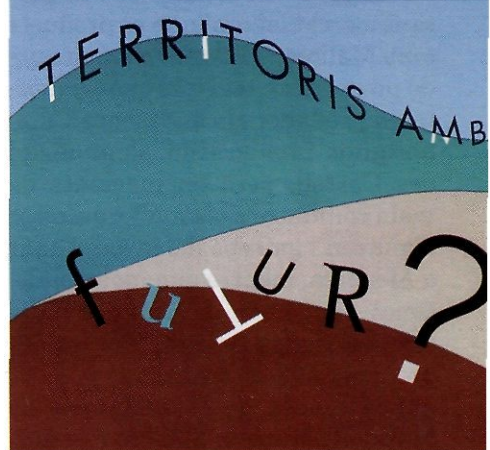
En definitiva, aquest article ens presenta l'establiment d'una comunitat d'eivissencs a Menorca, o com a mínim ens planteja el pas d'un grup important de jornalers que aprofiten una conjuntura puntual per establir-se al municipi des Castell, sense rompre els seus lligams matrimonials. La llàstima és que la investigació no pugui anar més enllà i analitzar si la comunitat, amb la crisi de finals dels anys noranta del segle XIX, emigrà de Menorca a l'igual que molts de menorquins que partiren a la recerca de ventura, ja que durant la guerra civil espanyola es varen cremar els llibres sacramentals des del 1892, fins al 1918, així com del 1926 fins al 1939, fet que ens talla d'arrel molts dels arbres genealògics possibles respecte dels eivissencs picapedrers de Menorca. ■

BIBLIOGRAFIA

- CASASNOVAS CAMPS, M. À. 1998 *L'economia menorquina en el segle XIX (1812 - 1914)*. Palma: ed. Documenta Balear.
- GARCÍA, M. et al. 1986 *Geografia i Història d'Espanya i dels països hispànics*. Barcelona: ed. Barcanova.
- QUINTANA, J. M. 1976 *Menorca, segle XX. De la Monarquia a la República*. Palma: ed. Moll.
- TERRÓN PONCE, J. L. 2002 *La Fortaleza de Isabel II en el puerto de Mahón*. Maó: Consorcio Museo Militar de Menorca.
- VIDAL BENDITO, T. 1969 "Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca". *Revista de Menorca*.

Institut d'Estudis Eivissencs
XXX CURS EIVISSENC DE CULTURA
del 8 al 13 de novembre de 2004

Existirà el futur mentre existeixi en el disseny. M. Villangómez

Curs Eivissenc de Cultura

Del 8 al 13 de novembre de 2004 se celebrà a la Sala de Cultura de "Sa Nostra" el XXX Curs Eivissenc de Cultura que, amb el títol *Territoris amb futur?*, va analitzar diferents aspectes de la gestió territorial d'Eivissa i Formentera, en especial el nou Pla territorial insular, comparada amb la de Mallorca i Menorca.